

РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ

У статті, виходячи з прийнятих концептів «національна ідея» та «філософія національної ідеї» розглянуто розвиток філософії української національної ідеї як самостійної інтелектуальної традиції в українській суспільній думці, започаткованої з середини XIX ст. й припиненої у 30-і роки XX ст. завдяки зовнішнім втручанням у її розвиток. Поверненням до національної рефлексії стали «хрущовська відлига» та покоління митців, породжених нею. «Шістдесятники» стали духовними спадкоємцями покоління «Розстріляного відродження», про що вказують їх культурно-історичні вподобання, світоглядні та естетичні засади. Своєю творчістю вони порушили всі умовні структурно-семантичні рівні національної ідеї: історіософський, аксіологічний, політичний та футуристичний. «Шістдесятники» розпочали новий етап українського національного відродження, рефлексією якого стала філософія української національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, філософія національної ідеї, «шістдесятники», історіософія.

Етнонаціональна сфера, в межах якої розглядається проблема даної роботи, є важливим культуротворчим чинником, що надає культурі «укоріненості» у життєвій практиці нації. Зокрема, саме національна ідея є одним з найвагоміших факторів, завдяки якому поєднуються традиції та інноваційні механізми, формується державницька спрямованість національного поступу як єдина адекватна форма самозбереження народу.

Спроба узагальнюючого тлумачення поняття «національна ідея», що використовується як в межах вітчизняної, так і західної спадщини, підводить до висновку про розмаїття та суперечливість його трактувань. Сучасні дискурси про національну ідею формуються як на рівні власне науково-теоретичного узагальнення, так і на рівні масової свідомості, що призводить до необхідності наукового виокремлення понять «національна ідея», «філософія національної ідеї», які розробляються в межах міждисциплінарного простору філософії, етнопсихології, історії, політології. Відповідно, філософією національної ідеї ми називаємо всі форми філософської рефлексії об'єктом якої є національна ідея. Діапазон цих форм досить великий. Від академічного логіко-понятійного дискурсу через маргінальні популяризаторські жанри есеїстики та публіцистики до художньої літератури включно, тобто всі види словесної культури, в яких національна самосвідомість ставить собі питання «смісложиттєві» чи, за визначенням М. Бубера, «реальні».

З огляду на це, можна спробувати дати дефініцію національної ідеї. На наш погляд, її можна визначити як систему соціокультурних координат, яка задає нації як етносоціальній спільності цілепокладаючі орієнтири і напрямки розгортання цієї спільності в історії. Ці орієнтири і напрямки, за думкою дослідників [7, 25], включають в себе такі умовні блоки, засвоєння кожного з яких виробляє у свідомості і підсвідомості члена нації відповідні ідеали, мотиви, цілі і стереотипи:

1. Історіософський, в якому концентрується і узагальнюється історичний досвід даної нації;
2. Аксіологічний, в якому акумульовано ціннісні і морально-етичні канони співжиття, притаманні даній нації;
3. Політичний, функцію якого загалом можна звести до кристалізації соціально-організаційних та націоналістичних настанов;
4. Футуристичний блок, який містить візію спільного майбутнього і спільного національного поступу.

Звичайно, ця класифікація досить відносна, оскільки національна ідея являє собою широкий спектр різномірних, здавалося б, візій і настанов, переплавляючи їх в органічну єдність і утворюючи з них цілісне поле відчуття і розуміння національного буття та індивідуального людського буття в національному. Відчуття і розуміння смислбуттєвих потреб своєї нації, нарешті, як наслідок породжує активну і дієву участь особи у соціокультурному бутті нації, сприйняття на екзистенційному рівні проблем нації як своїх власних.

Відповідно до цього, філософією української ідеї можна вважати «теоретичну свідомість українського національного відродження» від середини XIX століття до 20-х років XX століття –

періоду невеликого, але дуже насиченого пошуками свого національного «Я». Дослідження цього явища ускладнюється тим, що філософія української ідеї не дала жодної «випареної до кристалічно-понятійної форми філософської системи у властивому розумінні цього слова». Отже, перед дослідником постає проблема “перекладу” нормативною філософською мовою живого потоку ідей та ще й в культурі виразно «літературоцентричній».

Слід звернути увагу на те, що генеза філософії української ідеї фактично співвідноситься з етапами розвитку всієї української літератури, позаяк з XIX століття українське національно-культурне відродження, як і більшість слов'янських розгорталася за романтичною моделлю, де саме мова, а за нею й словесна творчість, письменство, як головна етнодиференціююча ознака бере на себе в «тілі» культури «централізаторську», системно-організуючу функцію» [1, 12]. Таким чином, історію літератури вдається спроекувати на цілу історію культури без особливих натяжок.

Перший період розвитку філософії національної ідеї співвідноситься з «періодом мовної партикуляризації» в історії української літератури (від «Енеїди» І. Котляревського до «братчиків»); саме тоді, незважаючи на виразно-провінційний характер цих перших творчих спроб, спричинених потужним впливом Романтизму з його підвищеним інтересом до етнічної культури, було виявлено той «епіцентр», навколо якого систематизуватиметься й наростатиме вся майбутня національна культура – народну мову.

Другий – українофільський чи культурно-просвітницький період (від романтичного націоналізму і зародження «української ідеї» в документах Кирило-Мефодіївського братства до київської «Старої громади»); в цей час в літературі як самосвідомості культури відбувається відокремлення України як суб'єкта історичного процесу.

На зламі століть (з кінця 80-х років XIX ст. – по 10-ті роки XX ст.) можна виділити франківський період, або період «Молодої України»; тут остаточно «завершився процес структурного укомплектування української культури», що призвело до усвідомлення необхідності не тільки культурного, а й політичного самовизначення.

Впродовж цілого XIX століття в товщі інтенсивних культурних процесів «напіврозбуджений» український народ намагався конституювати суверенітет свого духовного буття. Але вийти на поверхню цих процесів – на той рівень теоретичної абстракції, де філософія української ідеї здобуває вартість самодостатності, змогло тільки покоління нової української інтелігенції, назване згодом поколінням «Розстріляного відродження». Це Липинський, Д. Чижевський, І. Мірчук, так і неакадемічних філософів, що розробляли проблему української ідеї в літературному мистецтві» [1, 123]. «Розстріляне Відродження» хронологічно можна вважати закінченим після 1930 року, коли новостворювана тоталітарна держава винесла смертний вирок вихованій «національною ідеєю» українській інтелігенції. Таким чином, кінець, а точніше, припинення розвитку філософії української національної ідеї як цілісної інтелектуальної течії було зумовлено не внутрішньою вичерпаністю потенціалу ідеї, а зовнішнім втручанням в її розвиток.

Національна ідея, а надто її філософія, завжди постають в межах певної культури і потребують для свого осмислення відповідного рівня розвитку останньої. З огляду на це, першою нагодою повернення до національної рефлексії стали «хрущовська відлига» та покоління митців-шістдесятників породжених нею. У роки «відлиги» почало формуватися покоління людей, яке ставило під сумнів офіційно декларовані цінності. Нова морально-психологічна атмосфера в суспільстві дещо оздоровила політичний клімат, розширила можливості для творчої, наукової, культурницької діяльності. Особливо активно відреагувала на тогочасні суспільно-політичні процеси інтелігенція, в системі цінностей якої поступово почали окреслюватися нові орієнтири.

«Шістдесятники» були продовжувачами та духовними спадкоємцями покоління «Розстріляного відродження». На цю духовну спадковість вказують багато факторів. Так культурно-історичними витоками шістдесятництва були: світова культура (особливо модернові література та малярство XX століття); українська література (як класична, так і доби Розстріляного Відродження); народна творчість (фольклор та міфологія, народне мистецтво).

Серед світоглядних засад шістдесятників слід виділити: лібералізм (культ свободи в усіх її виявах: свободи особистості, нації, свободи духу); гуманізм та антропоцентризм (культ людської особистості — центру Всесвіту); духовний демократизм (культ простої, звичайної людини-трудівника); духовний аристократизм (культ видатної творчої особистості); моралізм та етичний максималізм (культ моральності як абсолютного мірила людських вчинків); космізм (усвідомлення «планетарної причетності» людини як частинки Всесвіту до космічних процесів); активний патріотизм (любов до Батьківщини й рідного народу) і національна самосвідомість,

сакральне сприйняття рідної мови та історичної пам'яті як оберегів нації; культурництво (відстоювання справжньої, високомайстерної культуротворчості).

До естетичних засад шістдесятників можна віднести: критику інакшістю — заперечення соцреалізму власною творчістю; естетичну незалежність, відстоювання свободи митця; єдність традицій (національних і світових) та новаторства; індивідуалізацію (посилення особистісного начала); інтелектуалізм, естетизм, елітарність. Отже, навіть поверховий аналіз яскраво демонструє спорідненість поколінь митців «Розстріляного відродження» та «шістдесятників».

Започатковане насамперед поетами, шістдесятництво невдовзі набуло масштабу універсального соціокультурного феномену: літературно-мистецького, філософсько-ідеологічного, наукового, суспільно-політичного. У самому вирі руху «шістдесятництва» були такі митці: поети (Д. Павличко, Л. Костенко, В.Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, В. Коротич, Б. Олійник, В. Стус, І. Калинець); прозаїки (Григор Тютюнник, Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Шевчук, Р. Іваничук, Н. Бічуя); майстри художнього перекладу (зі старших — М. Лукаш, Г. Кочур, з молодших — А. Перепадя й А. Содомора); літературні критики (І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська); малярі та графіки (О. Заливаха, А. Горська, В. Зарецький, Г. Севрук, Л. Семикіна, В. Кушнір, Г. Якутович, І. Остафійчук, І. Марчук); кіномитці й театральні діячі (режисери С. Параджанов, Ю. Ілленко, Л. Осика, Л. Танюк, актор І. Миколайчук); композитори (В. Сильвестров, Л. Грабовський, Л. Дичко, М. Скорик, В. Івасюк); публіцисти та правозахисники (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Марченко, В. Мороз, О. Тихий, Ю. Литвин, М. Осадчий, Михайло та Богдан Горині, М. Зваричевська) та багато інших.

Євген Сверстюк, один із найяскравіших представників цього покоління, його філософ і літописець, так характеризував головний світоглядно-психологічний переворот, що відбувся в роки відлиги: «Стривожені війною, гартовані злиднями, оглушені тотальною ідеологією, люди раптом прокинулися від падіння страшного ідола і кинулися до пробоїни в стіні, де він упав. Цілі ідеологічні загони було кинуте на заліплення пробоїни. Однак одиниці кинулись її розширювати. З цього почалися шістдесятники... — ті, яким засвітилась істина і які вже захотіли зрестися чи відступитися від украденого світла». Саме цей дух був духом часу. За словами О. Пахльовської «Відлига» була лише поштовхом, який покликав до життя «духовний рух опору підрежимної України».

У 1960-х рр. відбувся перегляд морально-етичних цінностей у житті та літературі, загострилося питання правди та історичної пам'яті: шістдесятники порушують та розробляють умовно перший рівень філософії національної ідеї — історіософський. Свій варіант зведення рахунків із несправедливим минулим і сучасністю запропонував М. Стельмах у романі «Правда і кривда». Він одним із перших в УРСР звернувся до забороненої теми — голодомору 1932—1933 рр. та сталінських репресій («Дума про тебе», «Чотири броди»), хоча повністю розкрити її з огляду на тогочасну цензуру йому не вдалось.

Спочатку, як свідчить літературознавець Олексій Зарецький, шістдесятники «здебільшого... були лояльні радянські громадяни, які мали, як на порівняно молодих, досить високий соціальний статус — члени творчих спілок, аспіранти, науковці, їхні твори виставлялися та друкувалися». У цей час письменників і поетів надихали новітні здобутки НТР: розщеплення атома, з'ясування молекулярної структури ДНК й особливо — польоти в міжпланетний простір. Проте з орбіти планета видалася такою крихітною й безборонною, що невдовзі на зміну романтиці нестримного освоєння космосу прийшло тверезе усвідомлення крихкої беззахисності всезагальної гармонії. До того ж віра в людину й любов до людини втілювалися насамперед у несамовито-щирій любові до України, вірі в непоборну силу її народу, його провідну місію. У цих месіанських настроях шістдесятників можна побачити розробку футуристичної компоненти філософії української національної ідеї.

Зіткнення шістдесятників з системою (як колись це відбулося з поколінням «Розстріляного відродження») було неминучим. Назривав відкритий конфлікт із режимом. Тим більш, що на той час шістдесятництво вже гуртувалося не тільки довкола приватних «кухонних» осередків, але й в офіційно зареєстрованих громадсько-культурних організаціях — зі статутом, «керівними органами», плановими заходами. У Києві це був Клуб творчої молоді «Сучасник» (голова — Л. Танюк), у Львові — «Пролісок» (на чолі з М. Косовим), імпульсом до створення якого став творчий візит до галицької столиці І. Дзюби, М. Вінграновського, та І. Драча 1962 р. Тут збиралися, щоб обговорити мистецькі й громадські питання, послухати гарну поезію й музику; клуб організував творчі вечори, вистави, виставки. Саме тут продовжує свій розвиток філософія української національної ідеї.

Лунали гострі думки і «заборонені» слова — «Україна», «нація» (замість «УРСР», «радянський народ»), поширювалася «нерекомендована» чи й просто «крамольна» література, зароджувався «самвидав». Як вже зазначалося, шістдесятники були досить активними у Львові, Києві, на Донеччині. У Харкові діяв гурт молоді, прогресивно налаштованої інтелігенції на чолі з поетом К. Чичибабіним. Хоча ці об'єднання були не так вже й помітними у вирі суспільного життя республіки, надалі їх діяльність стала важливим чинником у пробудженні громадської активності, започаткувала нову хвилю національного відродження.

Але період національно-культурного піднесення, як і колись у 30-х, був досить коротким. Рядки з віршу Д. Павлички «Коли умер кривавий Торквемада...»: «...Здох тиран, але стоїть тюрма!» прозвучали як пророцтво. А вже хрущовський постсталінізм не був цілковитим запереченням сталінізму.

Тоталітарний режим зовні лібералізувався, але не розпрощався з тоталітарними методами. Уже в жовтні 1964 р. зняли Хрущова; на його місце прийшов Л. Брежнєв. А в серпні-вересні 1965 р. Україною прокотилася хвиля політичних арештів. Серед тих, хто потрапив за ґрати, переважно були шістдесятники: критик І. Світличний, маляр О. Заливаха, правозахисники В. Мороз, брати Горині... Почалася ера лицемірства й брехні, доносів і наклепів, закритих судів і публічних покарань, тюрем і спецбожевільень, а то й фізичних розправ, замаскованих під кримінальні злочини (наприклад, звирячі вбивства художниці А. Горської, композитора В. Івасюка). А 4 вересня 1965 р. під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» І. Дзюба виступив із заявою-протестом проти арештів української інтелігенції. Його підтримали В. Чорновіл, В. Стус, який, незважаючи на крики в залі, голосно вигукнув: «Хто проти тиранії, встаньте!». Ця подія була знаковою, що декларувала: настав час вибору. Або відстоювати свої позиції «до кінця», або «приспосуватись» до нових умов життя, або «демонстративно» замовчати. Саме перед таким вибором постали шістдесятники. Їхня юність закінчилася разом з першими арештами. Друга хвиля арештів прокотилася 1972р. (тоді забрали В. Стуса, В. Чорновола, Є. Сверстюка, І. Світличного, І. Дзюбу, І. Калинця...) — багатьох із них змусила передчасно посивіти. 1980 рр. — третя хвиля. Розпочалася жорстока боротьба комуністичного режиму з інтелігентами-гуманістами, яких зазвичай проголошували «буржуазними націоналістами».

Головних варіантів виходу з цієї кризової, «межової» (у термінології екзистенціалістів) ситуації було всього три: конформізм — намагання ціною моральних та ідейних поступок врятувати власне життя й кар'єру; пасивне сприйняття нав'язуваної ідеології, підпорядкування «правилам гри» тоталітаризму заради фізичного виживання (Д. Павличко, І. Драч, В. Коротич...); «внутрішня еміграція» — самоізоляція у власному внутрішньому світі, втеча в мовчання (Л. Костенко, В. Шевчук, М. Коцюбинська); дисидентство — активне інакодумство, відкрите протистояння тоталітарному режимові, цілковите неприйняття його псевдоідеалів і псевдоцінностей, опозиційна громадська діяльність (В. Стус, І. Світличний, А. Горська...);

Типовою щодо дисидентського руху була підпільна організація «Український національний комітет» у Львові, яку каральні органи розгромили у грудні 1961 р. Керівників її — І. Ковалю та Б. Грицину розстріляли, 16 осіб засудили до 10—15 років ув'язнення, решту покарали в адміністративному порядку. Опір не міг продовжуватися в старих організаційних формах, оскільки це вело до посилення репресій з боку держави, цілковитого винищення борців за визволення. У дисидентських колах тривав посилений пошук нових форм і методів боротьби. Практичним виявом таких пошуків, що започаткував новий етап національно-визвольного руху в Україні, було створення в 1959—1961 рр. Л. Лук'яненком «Української робітничо-селянської спілки» (УРСС) у Львівській області. У проекті програми УРСС вказувалося на мирні, конституційні методи її боротьби, серед яких найважливішими визначалися агітація та пропаганда.

Саме тут розроблявся політичний вимір філософії української національної ідеї цього часу. Наголошувалося на необхідності боротьби на незалежну Україну на основі чинної союзної конституції, яка формально надавала республікам право виходу з Союзу. Ширшої роботи організація розгорнути не встигла: за доносом підпільників у січні 1961 р. заарештували. У травні того ж року Львівський обласний суд на закритому засіданні засудив Л. Лук'яненка до страти (Верховний Суд УРСР змінив вирок на 15 років ув'язнення), І. Кандибу, С. Віруна, В. Луцьківа, О. Любовича, І. Кіпіша, Л. Боровицького до 10—15 років ув'язнення. Закриті судові процеси над дисидентами відбувалися майже в усіх областях України.

Одночасно наприкінці 50-х — на початку 60-х років почастишали і стихійні народні виступи проти незадовільних умов праці) підвищення цін, зниження тарифних розцінок, нестачі або

дорожничі продуктів. Один з найбільших виступів стався у Новочеркаську в червні 1962 р., коли робітники, обурені черговим підвищенням цін за одночасного зниження оплати праці, вийшли на вулиці міста. Влада вдалася до розстрілу демонстрантів, а їх лідерів було страчено або покарано тривалим ув'язненням. Робітничі заворушення меншого масштабу відбулися у Донбасі, Кривому Розі, інших містах республіки. Всіх їх нещадно придушували, як і дисидентський рух.

Приблизно на рубежі 1963-1964 рр. стала поширюватися анонімна політична публіцистика («Про сучасне і майбутнє України», «Стан і завдання українського визвольного руху», «Націоналісти?», «Дванадцять запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «З приводу процесу над Погружальським» та ін.). У статтях порушувались проблеми принизливого становища української мови та культури, нерівноправного статусу республіки у складі СРСР. Тогочасну самвидавну політичну публіцистику наскрізь пронизувало національне питання, що й дає підстави вважати її справжньою філософською рефлексією з приводу української національної ідеї.

Отже, явище «шістдесятництва» було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями. Безсумнівно залишається те, що це покоління інтелігенції, яке пройнялося вірою в оновлення суспільства, торжество свободи і демократії, маючи високий освітній рівень, художній смак і непересічний талант, а передусім — громадянське сумління, щиро прагнуло до нового, не скованого догмами життя. Своєю творчою діяльністю шістдесятники здійснили прорив у системі офіційної радянської культури, розпочали новий етап українського національного відродження, рефлексією якого стала філософія української національної ідеї.

Література:

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К.: «Основи», 1993. – 125 с.
2. Зарецький О. Українські шістдесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР // Сучасність. — 1995. — № 4.
3. Медвідь В. Шістдесятництво: міф і реальність // Українські проблеми. — 1997. — № 1.
4. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту // Сучасність. — 2000. — № 4.
5. Сверстюк Є. Українська література і християнська традиція // Сучасність. — 1992. — № 12.
6. Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід // Сверстюк Є. Блудні сини України. — К., 1993
7. Харахаш Б. Національна ідея як система соціокультурних координат / Б. Харахаш // Українська національна ідея. Науковий збірник. – К., 1998.

Левина В.Г. Развитие философии украинской национальной идеи в творчестве писателей-шестидесятников. *В статье, исходя из принятых концепций «национальная идея», «философия национальной идеи» рассматривается развитие философии украинской национальной идеи как самостоятельной интеллектуальной традиции в украинской общественной мысли, начавшейся с середины XIX ст. и приостановленной в 30-е годы XX ст. внешним вмешательством в её развитие. Возвращением к национальной рефлексии стали «хрущовская оттепель» и поколение творцов, порожденных ею. «Шестидесятники» стали духовными наследниками поколения «Расстреляного возрождения», на что указывают их культурно-исторические приоритеты, мировоззренческие и эстетические основания. В своём творчестве они затонули все условные структурно-семантические уровни национальной идеи: историсофский, аксиологический, политический и футуристический. «Шестидесятники» начали новый этап украинского национального возрождения, рефлексией которого стала философия украинской национальной идеи.*

Ключевые слова: национальная идея, философия национальной идеи, «шестидесятники», историософия.

Levina V.G. The development of the national Ukrainian philosophic idea in the works of Sixtiers, the Thaw writers. *This paper, based on the definitions of concepts adopted in the work, such as "national idea", "philosophy of the national idea", was devoted to the development of the national Ukrainian philosophic idea as an independent intellectual tradition in Ukrainian social thinking. This tradition, as a theoretical self-consciousness of the Ukrainian revival, appeared in the mid-19th century and was terminated in the 30-ies of the 20th century due to external interference in its development. The national idea, especially its philosophy, always appears within a particular culture and requires for its proper understanding the corresponding level of development of the latter. Given this, the first opportunity to return to the national reflection was so-called "Khrushchev thaw" and the generation of artists of the sixties bred by it.*

"Sixtiers" were the continuators and the spiritual successors of the generation of "Suppressed Revival". This spiritual inheritance is evidenced by many factors: cultural and historical origins (world modern culture, Ukrainian literature, folklore); ideological principles (freedom cult, the cult of a prominent creative personality, active patriotism, national identity, sacred perception of historical memory of the nation); aesthetic principles (non-conformism, artistic freedom, unity of national and world traditions, innovation, intellectualism, aesthetics), etc. In their works, the sixtiers review all conventional structural and semantic levels of philosophy of the national idea, highlighted in this paper: historiosophic, which focuses and summarizes the historical experience of this nation; axiological, which accumulates values, moral and ethical canons of coexistence inherent to this nation; political, which function in general can be reduced to crystallization of socio-organizational and nation protective guidelines; futuristic, which contains a vision of a shared future and a common national development. Therefore, with all the ambiguity both of creative and ideological preferences, the activities of "sixtiers" led to a breakthrough in the system of official Soviet culture, began a new phase of the Ukrainian national revival, which reflection was the philosophy of the Ukrainian national idea.

Key words: the national idea, the philosophy of the national idea, "sixtiers" historiosophic.

^[1] © Лєвіна В. Г., 2014.